

Γιατί ένα τέτοιο Συμπόσιο WHY SUCH A SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32635 & [doi:heal.uoi.12442](https://doi.org/10.12442/heal.uoi.12442)
Ο δρόμος ως το Συμπόσιο TOWARDS THE SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32632 & [doi:heal.uoi.12439](https://doi.org/10.12439/heal.uoi.12439)
Πρόγραμμα PROGPAAM olympias.uoi.gr/32633 & [doi:heal.uoi.12440](https://doi.org/10.12440/heal.uoi.12440)
Ομιλίες ORAL PRESENTATIONS (121 βίντεο/videos) <https://www.youtube.com/@1-706/videos>
ΠΡΑΚΤΙΚΑ PROCEEDINGS olympias.uoi.gr/32634 & [doi:heal.uoi.12441](https://doi.org/10.12441/heal.uoi.12441)
Απολογισμός: Ήμουν κι εγώ εκεί! REPORT: I WAS THERE! olympias.uoi.gr/33342 & [doi:heal.uoi.13058](https://doi.org/10.13058/heal.uoi.13058)
Παρόν άρθρο THIS PAPER olympias.uoi.gr/33224 & [doi:heal.uoi.12979](https://doi.org/10.12979/heal.uoi.12979). **EN Summary** follows

Θάνατος και ευθανασία: Νομικά και φιλοσοφικά ερωτήματα¹

Νικόλαος Μπιτζιλέκης²

Νομική Σχολή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)

Περίληψη

Το Δίκαιο και ειδικότερα το ποινικό δίκαιο, που προστατεύει την ανθρώπινη ζωή και όλα τα σημαντικά αγαθά του ατόμου (προσωπικά ή περιουσιακά), αντιμετωπίζει το ερώτημα πότε αρχίζει και πότε τελειώνει η ανθρώπινη ζωή προκειμένου να ορίσει το πρόσωπο το οποίο προστατεύει, τον φορέα δηλαδή των προστατευόμενων αγαθών. Ακόμη όμως και για τον προσδιορισμό της έννοιας του θανάτου, το δίκαιο δεν λειτουργεί χωρίς κανονιστικά κριτήρια που εκφράζουν κοινωνικοπολιτικές επιλογές, επιλογές σκοπιμότητας, ίσως ακόμη και διότι η γνώση που παρέχει εδώ η ιατρική επιστήμη δεν είναι τόσο στέρεα και βέβαιη όσο θα περίμενε κανείς. Με τον τρόπο αυτόν από την οριοθέτηση περάσαμε έμμεσα ή άμεσα στην αξιολόγηση της ζωής και του θανάτου. Η έννοια λοιπόν του θανάτου είναι εξαρτημένη από τη τεχνολογία των μεταμοσχεύσεων αλλά και από τις κοινωνικές παραδοχές και σκοπιμότητες. Μαζί όμως με τις αξιολογήσεις για την έννοια του θανάτου περάσαμε και στις αξιολογήσεις για τη ζωή. Μιλάμε πλέον για καλή και κακή ζωή, για ζωή που είναι άξια και για ζωή που είναι ανάξια να βιωθεί. Ακόμη και η διάκριση μεταξύ ενεργητικής και παθητικής ευθανασίας, η έννοια της επίστευσης του θανάτου ή της απλής μη παράτασης της επιθανάτιας αγωνίας, εκφράζουν αυτή τη στάση μας απέναντι στη ζωή και στον θάνατο, ώστε να μιλάμε για αξιοπρεπή ή αναξιοπρεπή θάνατο. Πότε όμως είναι κακός ή μάλλον αναξιοπρεπής ένας επώδυνος θάνατος; Σύμφωνα με τη λογική της ευθανασίας κακή είναι μια επώδυνη ζωή χωρίς προοπτική, οπότε ο θάνατος που διακόπτει μια τέτοια ζωή είναι καλός γιατί διασώζει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Αλλά ποια είναι η σημασία του πόνου και κατά πόσο άραγε αυτός προσβάλλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια;

¹ 30-4-2017 13:00-14:30 Συνεδρία *K4 Μη μου καταισχύνεις το γήρας*. **Ομιλία** 5η: [YouTube=LjWwX7ygtN0](https://www.youtube.com/watch?v=LjWwX7ygtN0) 13:10. **Άρθρο:** υποβολή 30-4-2017· αποδοχή 6-10-2022· κρίση από ομότεχνους (peer review) όχι. Αν οι **σύνδεσμοι** στην κορυφή αυτής της σελίδας δεν λειτουργούν: > ΠΡΑΚΤΙΚΑ: σελίδα 21: υποσημείωση 6.

Πώς να **αναφέρετε** αυτό το άρθρο: Μπιτζιλέκης Ν. «Θάνατος και ευθανασία: Νομικά και φιλοσοφικά ερωτήματα». Στο: «Πότε Πρέπει να Πεθαίνουμε; (ΠΠΠ). Πρακτικά 1ου Διεπιστημονικού Συμποσίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 28-30 Απριλίου 2017. ISBN 978-960-233-288-7». Εκδόσεις Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, αποθετήριο Ολυμπιάς, 7 Απριλίου 2024. Άρθρο K45: σς 5. <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33224> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.12979>.

² Πτυχιούχος Τμήματος Νομικής Σχολής Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1979). Μεταπτυχιακές σπουδές στο Ποινικό Δίκαιο (ΠΔ) στο Πανεπιστήμιο της Κολωνίας ως υπότροφος της DAAD, όπου και αναγορεύθηκε αριστούχος διδάκτορας Νομικών Επιστημών της εκεί Νομικής Σχολής (1984). Υπότροφος Ιδρύματος Alexander von Humboldt για μεταδιδακτορική έρευνα στη Γερμανία (1988, 1992, 2010). Λέκτορας ΠΔ στο Τμήμα Νομικής του ΑΠΘ (1988), Επίκουρος (1992), Αναπληρωτής (1996), Καθηγητής (2000). Διδάσκει όλο τον κύκλο των μαθημάτων Ουσιαστικού ΠΔ σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο, και στην Εθνική Σχολή Δικαστών. Επιστημονικά ενδιαφέροντα: Ουσιαστικό ΠΔ, Διεθνές και Ευρωπαϊκό ΠΔ, Γενική Θεωρία και Φιλοσοφία ΠΔ. https://law.auth.gr/teaching_staff/el-bitzilekis-nikolaos/ (πρόσβαση 6-10-2022). nbitzile@law.auth.gr.

Πότε η ζωή παύει να έχει προοπτική και νόημα; Και γιατί η επίσπευση του θανάτου θα ήταν η μόνη αξιοπρεπής μεταχείριση του πάσχοντος; Γιατί μια επώδυνη ζωή είναι κατ' ανάγκην κακή και στερείται νοήματος; Επόμενο είναι πλέον ότι όλα αυτά τα ερωτήματα χρήζουν απαντήσεις, ενώ οι αντιφάσεις που παρουσιάζονται από τις απαντήσεις που δίνονται σε κανονιστικό επίπεδο είναι δυστυχώς αναπόφευκτες.

Λέξεις-κλειδιά: ποινικό δίκαιο και θάνατος, νέκρωση εγκεφαλικού στελέχους, μεταμοσχεύσεις, ζωή άζια να βιωθεί, ζωή με νόημα, ζωή χωρίς προοπτική, ζωή ανάξια να βιωθεί, ζωή χωρίς νόημα, επώδυνη ζωή, ανθρώπινη αξιοπρέπεια, τέλος της ζωής, επώδυνος θάνατος, αξιοπρεπής θάνατος, αναξιοπρεπής θάνατος, κακός θάνατος, καλός θάνατος, ευ-θάνατος, ώριμος θάνατος, ανώριμος θάνατος, μεθώριμος θάνατος, πρόωρος θάνατος, μετάωρος θάνατος, αθανασία, ευθανασία, δυσθανασία, προθανασία, μεταθανασία, μεταθανάτια μακροζωία, πότε πρέπει να πεθαίνουμε, ΠΠΠ, πότε οφείλομε να πεθαίνουμε, ΠΟΠ, πώς πρέπει να πεθαίνουμε, ΠώΠΠ, γιατί πρέπει να πεθαίνουμε, ΓΠΠ.

Death and euthanasia: legal and philosophical questions³

Nikolaos Bitzilekis⁴

School of Law, Aristotle University of Thessaloniki (AUTH)

Summary

The Law, and in particular the criminal law, which protects human life and all the important assets of the individual (personal or property), deals with the question of when human life begins and when it ends in order to define the person it protects, that is, the carrier of protected goods. But even for determining the meaning of death, the law does not work without normative criteria that express socio-political choices, choices of expediency, perhaps even because the knowledge that medical science provides here is not as solid and certain as one might expect. In this way, from demarcation we passed indirectly or directly to the evaluation of life and death. So, the concept of death is dependent on the technology of transplants but also on social assumptions and expediencies. But together with the evaluations about the meaning of death we also moved on to the evaluations of life. We are now talking about good and bad life, about life that is worth living and about life that is not worth living. Even the distinction between active and passive euthanasia, the concept of hastening death or simply not prolonging the agony of death, express this attitude of ours towards life and death, so that we speak of dignified or undignified death. But when is a painful death bad or rather undignified? According to the logic of euthanasia, a painful life without perspective is bad, so death that interrupts such a life is good because it saves human dignity. But what is the meaning of pain and to what extent does it offend human dignity? When does life cease to have perspective and meaning? And why would hastening death be the only dignified treatment of the

³ 30-4-2017 13:00-14:30 Session K4 *Do not shame my old age*. **Speech 5:** [YouTube=LjWwX7ygtN0](https://www.youtube.com/watch?v=LjWwX7ygtN0) 13:10.

Paper: submitted 30-4-2017; accepted 6-10-2022; no peer reviewed. If the **links** at the top of the first page do not work: > Top of the 1st page: PROCEEDINGS: page 22: footnote 10.

Cite this article: Bitzilekis N. «Death and euthanasia: legal and philosophical questions». In: «*When Should We Die? (WnSWD). Proceedings of the 1st Interdisciplinary Symposium. University of Ioannina, Greece, April 28-30, 2017. ISBN 978-960-233-288-7*». University of Ioannina Publications, Olympias repository. April 7, 2024. Paper K45: ps 5. <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33224> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.12979>.

⁴ Graduated from the Faculty of Law, School of Law, Economics and Political Sciences, Aristotle University of Thessaloniki (1979). Postgraduate studies in Criminal Law (CL) at the University of Cologne as a DAAD scholarship, where he was awarded an excellent Doctor of Legal Sciences of the Law School (1984). Alexander von Humboldt Foundation Fellow for postdoctoral research in Germany (1988, 1992, 2010). Lecturer CL at the Law Department of AUTH (1988), Assistant (1992), Deputy (1996), Professor (2000). He teaches the entire cycle of Substantial CL courses at undergraduate and postgraduate level, and at the National School of Judges. Scientific interests: Essential CL, International and European CL, General Theory and Philosophy CL. https://law.auth.gr/teaching_staff/en-bitzilekis-nikolaos/. nbitzile@law.auth.gr.

sufferer? Why is a painful life necessarily bad and meaningless? What follows is that all these questions need answers, while the contradictions presented by the answers given at the regulatory level are unfortunately unavoidable.

Keywords: *criminal law and death, brain stem necrosis, transplants, life worth living, meaningful life, life without perspective, life not worth living, life with meaning, meaningless life, painful life, life without perspective, painful death, human dignity, dignified death, undignified death, good death, bad death, mature death, premature death, postmature death, immortality, euthanasia, eθανασσία, dysthanassía, prothanassía, metathanassía, posthumous longevity, when should we die, WnSWD, when must we die, WnMWD, how should we die, HSWD, why should we die, WySWD.*

I. Το πρόβλημα της ευθανασίας, όπως και όλα τα σημαντικά προβλήματα της λεγόμενης βιοηθικής, στρέφονται γύρω από δύο κεντρικές έννοιες της ανθρώπινης ύπαρξης, τη ζωή και τον θάνατο. Το Δίκαιο και ειδικότερα το Ποινικό Δίκαιο αντιμετωπίζει το ερώτημα πότε αρχίζει και πότε τελειώνει η ανθρώπινη ζωή προκειμένου να ορίσει το πρόσωπο το οποίο προστατεύει. Στη σχετική λοιπόν συζήτηση αν ο άνθρωπος πεθαίνει με την παύση του καρδιοαναπνευστικού παλμού ή με την παύση των λειτουργιών του εγκεφάλου ο Έλληνας νομοθέτης, προκειμένου να αντιμετωπίσει το κοινωνικό πρόβλημα των μεταμοσχεύσεων, υιοθέτησε τη σε διεθνές πλέον επίπεδο κρατούσα αντίληψη για τον εγκεφαλικό θάνατο. Βάσει του άρθρου 9 παρ. 5 ν.3984/2011 κριτήριο για την επέλευση του θανάτου είναι η νέκρωση του εγκεφαλικού στελέχους. Άρα η νέκρωση του εγκεφαλικού στελέχους σημαίνει τον θάνατο του ανθρώπου μόνο εφόσον οι λειτουργίες άλλων οργάνων διατηρούνται με τεχνητά μέσα και όχι βεβαίως όταν ο καρδιοαναπνευστικός παλμός λειτουργεί αυτοδυνάμως. Η αφαίρεση λοιπόν αυτής της τεχνικής υποστήριξης δεν αποτελεί θανάτωση ανθρώπου, καθώς με τη νέκρωση του εγκεφαλικού στελέχους έχει ήδη επέλθει ο θάνατος και έχουμε να κάνουμε πλέον με νεκρό.

Ακόμη λοιπόν και για τον προσδιορισμό της έννοιας του θανάτου το δίκαιο δεν λειτουργεί χωρίς κανονιστικά κριτήρια που εκφράζουν κοινωνικοπολιτικές επιλογές, επιλογές σκοπιμότητας, ίσως επειδή η γνώση που παρέχει εδώ η ιατρική επιστήμη δεν είναι τόσο στέρεα και βέβαιη όσο θα περίμενε κανείς. Η έννοια λοιπόν του θανάτου είναι εξαρτημένη από τη τεχνολογία των μεταμοσχεύσεων αλλά και από τις κοινωνικές παραδοχές και σκοπιμότητες. Επόμενο είναι πλέον ότι και τα ερωτήματα είναι πολλά και οι αντιφάσεις σε κανονιστικό επίπεδο αναπόφευκτες.

II. Όπως στην περίπτωση της άμβλωσης φροντίσαμε να αλλάξουμε τις έννοιες, ώστε να χάσουν το ηθικοκοινωνικό τους φορτίο, δηλαδή μιλάμε σήμερα για τεχνητή διακοπή της εγκυμοσύνης, τονίζοντας έτσι ότι το κρίσιμο είναι η εγκυμοσύνη που διακόπτεται και όχι το έμβρυο που θανατώνεται, με τον ίδιο τρόπο μιλάμε και για ευθανασία ως πρόκληση ενός καλού θανάτου, ως ευεργεσία. Με τον τρόπο αυτόν από την οριοθέτηση περάσαμε έμμεσα ή άμεσα στην αξιολόγηση της ζωής και του θανάτου. Μιλάμε πλέον για καλή και κακή ζωή, για ζωή που είναι άξια και για ζωή που είναι ανάξια να βιωθεί. Πότε όμως είναι κακός ή μάλλον αναξιοπρεπής ένας επώδυνος θάνατος;

Σύμφωνα με τη λογική της ευθανασίας κακή είναι μια επώδυνη ζωή χωρίς προοπτική, οπότε ο θάνατος που διακόπτει μια τέτοια ζωή είναι καλός, εφόσον διασώζει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Αλλά για ποιο πόνο μιλάμε και κατά πόσο άραγε αυτός προσβάλλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια; Πότε η ζωή παύει να έχει προοπτική και νόημα; Και γιατί η επίστευση του θανάτου θα ήταν η μόνη αξιοπρεπής μεταχείριση του πάσχοντος;

Το πώς λοιπόν στεκόμαστε απέναντι στον πόνο, έχει να κάνει με το πώς στεκόμαστε απέναντι στο υπαρξιακό μας πρόβλημα, στο ερώτημα αν η ζωή μας έχει κάποιο νόημα, ακόμη δηλαδή και σε επώδυνες καταστάσεις, ή αν αυτή δεν είναι τίποτε άλλο από μια *επιχείρηση επιβίωσης*. Ωστόσο το δίκαιο δεν απαντά άμεσα στο υπαρξιακό ερώτημα. Αλλωστε όλος ο πολιτισμός μας, μεταξύ του οποίου και ο νομικός μας πολιτισμός, είναι φτιαγμένος χωρίς το υπαρξιακό αυτό πρόβλημα, οικοδομημένος στη λήθη του θανάτου ή καλύτερα στην ψευδαίσθηση της ανυπαρξίας του. Πρόκειται με άλλα λόγια γι' αυτό το σκοτάδι που ο *Heidegger* ονόμασε "λήθη του Είναι", που μας οδηγεί να αποκρύπτουμε τον θάνατο,

αναζητώντας έναν σταθερό εφησυχασμό γι' αυτόν. Τον αντιμετωπίζουμε συνήθως ως ένα αναπόφευκτο κακό, θεωρώντας ότι η ζωή μπορεί να πορεύεται χωρίς καν να προσδιορίζεται από αυτόν.

Αυτή λοιπόν η απουσία οντολογικού προβληματισμού φαίνεται στα δύο μεγάλα παραδείγματα υπαρξιακής φύσης, απέναντι στα οποία το Δίκαιο στέκεται με απλές κανονιστικές επιλογές, στις περιπτώσεις της έναρξης της ζωής και του τέλους της, σε αυτές των αμβλώσεων και της ευθανασίας. Εδώ οι επιλογές μας κρύβουν μια ατομικιστική ηθική, σύμφωνα με την οποία σταθμίζουμε τα συμφέροντά μας κατά την απόλυτη μας κρίση και επιλογή, έχοντας την ψευδαίσθηση ότι διαμορφώνουμε έναν πολιτισμό που προάγει την ελευθερία και τα ατομικά δικαιώματα. Αυτού του είδους ο ανθρωπισμός διέπει και τη λογική της ευθανασίας. Μιλάμε για μια βασανιστική ζωή και προσπαθούμε να απαλλαγούμε από αυτή, επισπεύδοντας τον θάνατο ως λύτρωση από τον πόνο και την οδύνη. Πρόκειται για τη λογική του ανώδυνου *τέλους*, του ηδονικότερου περάσματος στο τίποτε. Μπροστά δηλαδή σε ένα επικείμενο (και επώδυνο) τέλος, μόνο αυτό το τίποτε, μόνο η αίσθηση της απώλειας δικαιολογεί και “νομιμοποιεί” την ευθανασία. Η α-λογία του πόνου αντιμετωπίζεται με την α-λογία του θανάτου: δηλαδή ένας πόνος που δεν έχει νόημα και λογική τερματίζεται με έναν θάνατο που επίσης δεν έχει νόημα και λογική. Έτσι φτάσαμε στο σημείο να μιλάμε πέρα από το δικαίωμα στη ζωή και για δικαίωμα στον θάνατο, ζητώντας από την έννομη τάξη να αναγνωρίσει στον καθένα την *εξουσία* να αποφασίζει για το πώς και πότε θα πεθάνει. Με άλλα λόγια το άτομο αναζητά την εξουσία (την αναγνωρισμένη από τους άλλους εξουσία) όχι μόνο να φτιάχνει τη ζωή του όπως θέλει, αλλά και να την καταλύει όποτε θέλει. Και όλα αυτά θεμελιωμένα σε μια μεταμοντέρνα ερμηνεία του δικαιώματος στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας.

III. Αφήνοντας όμως τη συζήτηση σχετικά με την αναγνώριση ενός δικαιώματος στον θάνατο, η οποία θα νομιμοποιούσε πλήρως όχι μόνο την αυτοκτονία και κάθε συμμετοχή σε αυτή αλλά ως έναν βαθμό ίσως και την ανθρωποκτονία με συναίνεση, το κρίσιμο είναι πότε βιώνεται μια αναξιοπρεπής ζωή ώστε να είναι επιθυμητός ένας καλός θάνατος. Γιατί μια επώδυνη ζωή είναι κατ' ανάγκη και κακή, γιατί στερείται νοήματος;

Η φθορά και ο θάνατος είναι αναπόφευκτα στοιχεία της ανθρώπινης οντολογίας. Και κάτι που αποτελεί στοιχείο της ανθρώπινης οντολογίας δεν μπορεί να είναι καλό ή κακό, είναι απλώς στοιχείο της ύπαρξης μας. Μόνο η διαχείρισή του είναι καλή ή κακή. Δεν είναι λοιπόν αναξιοπρεπής ο άνθρωπος που πονά, αναξιοπρεπής είναι η πράξη που επιφέρει πόνο σε άλλον ή η παράλειψη αποφυγής ή άμβλυνσης αυτού του πόνου. Ούτε αξιοπρεπής είναι η επίσπευση του θανάτου σε μια τέτοια περίπτωση, αξιοπρεπής είναι η φροντίδα, η παρηγοριά, η στήριξη του πάσχοντος, η ανθρώπινη σχέση που απαλύνει τον πόνο, η μετοχή στον πόνο του άλλου, η συν-πόνοια. Μόνο που αυτή η περίπτωση θέλει κόπο, θυσία, αυτοπροσφορά, θέλει άλλη σχέση και άλλη φιλοσοφία ζωής, με την οποία μετριέται η αξιοπρέπεια και η αναξιοπρέπεια.

Όταν μια κοινωνία απορρίπτει τον άρρωστο, τον ανάπηρο ή τον προβληματικό, θεωρώντας τον όχι υπαρκτικό της κομμάτι, στοιχείο δηλαδή της υπαρκτικής της πληρότητας και ολοκλήρωσης, αλλά μια ατυχία της ζωής, εμπόδιο για την ευτυχία, την άνεση, ατομική ή κοινωνική, είναι η ίδια μια ανάπηρη κοινωνία που προσπαθεί να ζήσει με υποκατάστατα και ανταπάτες, με ψευδαισθήσεις και προσωπεία. Βασίζεται σε έναν μηδενισμό τύπου Νίτσε, που θεωρεί την ηθική ως προφύλαξη των απόκληρων και παρηγοριά των εξασθενημένων, διδάσκοντας τον σεβασμό στη μοίρα, σε αυτή που λέει στον αδύνατο “εξαφανίσου”. Η βασίζεται ίσως σε έναν αμφισβητούμενο πραγματισμό που λέει: «*Ο σημερινός κόσμος θα ήταν καλύτερος απ' ό,τι είναι, αν είτε α) οι άρρωστοι και ανάπηροι που ζουν de facto σε αυτόν δεν ήταν άρρωστοι ή ανάπηροι, είτε β) αντί αυτών ζούσαν στη θέση τους άλλοι άνθρωποι που δεν θα ήταν άρρωστοι ή ανάπηροι*». Πόσο όμως καλύτερος θα ήταν ένας τέτοιος κόσμος και τι κόσμος άραγε θα ήταν αυτός; Την κοινωνία την φτιάχνουν και οι αδύναμοι και άρρωστοι, διότι προσφέρουν σε αυτή την υπαρκτική της αυτοσυνειδησία και την προστατεύουν από την ψευδαίσθηση της ασφάλειας και την καταστροφή της αλαζονείας.

Μέσα λοιπόν από καταστάσεις “*βιολογικής κρίσης*”, ανθρώπινου δηλαδή πόνου και ανέχειας, διαγιγνώσκει ο άνθρωπος όχι μόνο το φθαρτό και εφήμερο, δοκιμάζοντας την αξία των στόχων του, αλλά πολύ περισσότερο τα όριά του, ανοίγει τις υπαρκτικές του προοπτικές, ξεφεύγει από το πνιγηρό Εγώ, οικοδομώντας τη σχέση του με τον άλλον. Η *απόγνωση* από μια τέτοια κρίση προσφέρει *επίγνωση*. Εδώ η αγάπη δεν παραμένει συναίσθημα, γίνεται ζωή, δημιουργεί ύπαρξη, διασπά το πνιγηρό Εγώ, την αίσθηση

της αντάρκειας και ισχύος, πολλαπλασιάζει την ύπαρξη μέσα από τη σχέση, όπως και σε βιολογικό επίπεδο πολλαπλασιάζεται η ζωή με τη διάσπαση του κυττάρου, με το σπόρο που διαλύεται στη γη για να παράξει καρπό. Γι' αυτό και τέτοιες καταστάσεις "βιολογικής κρίσης" δεν είναι άλογες, κρύβουν νόημα, προσφέρουν στον άνθρωπο την ευκαιρία να αναλάβει την ευθύνη του ως ελεύθερο ον. Δεν είναι εύκολο να το κατανοήσει κανείς, όταν βλέπει να γκρεμίζεται με τόση ευκολία όλος εκείνος ο ψεύτικος και φτιαχτός κόσμος που του έδινε το αίσθημα της ασφάλειας και βεβαιότητας. Όμως «*το μεγαλείο του ανθρώπου έγκειται στο ότι γνωρίζει την αθλιότητά του: ένα δένδρο δεν ξέρει πως είναι άθλιο*», παρατηρεί εύστοχα ο μεγάλος στοχαστής του 17ου αιώνα, *Pascal*. Θα προσέθετα ίσως μόνο ότι το μεγαλείο του ανθρώπου βρίσκεται στο ότι έχει συνείδηση της φθοράς και του θανάτου. Και είτε αντιμετωπίζει το πρόβλημα αυτό κατά πρόσωπο και με παρρησία ή το αποσιωπά για να μη δυσαρεστήσει και κυρίως για να μη δυσαρεστηθεί. Στην πρώτη περίπτωση θα συναντήσει το μεγαλείο του, ενώ στη δεύτερη θα ζήσει την αθλιότητα και την ψευδαίσθηση που πολλαπλασιάζει τη θλίψη και την απελπισία, όταν αποκαλύπτεται πλέον η πραγματικότητα. Μια τέτοια απελπισία κρύβουν άλλωστε και τα λόγια του πατέρα της ψυχανάλυσης *Freud* σε κάποιο γράμμα του στον *Zweig*: «...δεν μπορώ να συμφιλιωθώ με τη μιζέρια και την αδυναμία των γηρατειών και περιμένω σχεδόν με λαχτάρα τη μετάβαση στην ανυπαρξία». Κρίμα που ένας τέτοιος σοφός δεν κατάλαβε ότι αυτή η ανθρώπινη αδυναμία μας προσγειώνει και μας ταπεινώνει, διότι δεν κατάλαβε τι κρύβεται μέσα σε μια τέτοια ταπείνωση. Προφανώς δεν του έλεγαν κάτι τα λόγια του *Thomas Elliot*:

*«Μόνη σοφία που ίσως κάποτε αποκτήσουμε
είναι η σοφία της ταπεινότητας:
η ταπεινότης είναι ατέλειωτη».*